

https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.10

УДК 392.72:316.7

А. В. Поплавська, кандидат культурології, доцент кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

<http://orcid.org/0000-0002-9414-558X>

alinakv91@gmail.com

ГОСТИННІСТЬ ЯК ПРОДУКТ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто гостинність як специфічну людську соціальну якість, здавна притаманну всім народам у різних формах вияву, що характеризується різною мірою розвиненості залежно від соціально-економічного устрою. Зазначено, що гостинність завжди була не лише засобом неформальних стосунків людей, а й гарантованою формою забезпечення людини притулком, теплом і турботою, виявом довіри, прихильності, співпереживання, милосердя, взаєморозуміння. Висновано, що гостинність як соціокультурний феномен є специфічною моделлю моральної поведінки членів певної етнічної спільноти, яка ґрунтується на системі усталених у ній звичаїв і ритуалів, норм моралі та права.

Ключові слова: *культура, гостинність, культура гостинності, соціальна культура, соціокультурний феномен.*

А. В. Поплавская, кандидат культурологии, доцент кафедры гостинично-ресторанного и туристического бизнеса, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

ГОСТЕПРИИМСТВО КАК ПРОДУКТ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

Гостеприимство рассмотрено как специфическое человеческое социальное качество, издавна присущее всем народам в различных формах проявления, характеризующееся различной степенью развитости в зависимости от социально-экономического устройства жизнедеятельности людей. Обращено внимание на то, что гостеприимство — не только средство неформальных отношений людей, но и гарантированная форма обеспечения человека убежищем, теплом и заботой, проявления доверия, привязанности, сопереживания, милосердия, взаимопонимания. Сделан вывод, что гостеприимство как социокультурный феномен является специфической моделью нравственного поведения членов определенной этнической общности на основе системы действующих в ней обычаев и ритуалов, норм морали и права.

Ключевые слова: *культура, гостеприимство, культура гостеприимства, социальная культура, социокультурный феномен.*

A. V. Poplavskaya, Candidate of Culturology, Associate Professor of the Hotel-Restaurant and Tourism Business Department, Kyiv National University Culture and Arts, Kyiv

HOSPITALITY AS A PRODUCT OF SOCIAL CULTURE DEVELOPMENT OF THE SOCIETY

The purpose of the article is to find out the essence of hospitality as a product of the development of social culture of the society.

Research methodology is based on the application of the analytical method, which made it possible to achieve the goal.

Results. Hospitality as a socio-cultural phenomenon is a specific model of the moral behaviour of members of a certain ethnic community based on the system of practices and rituals in it, norms of morality and law. Each ethnicity creates a system of preferences that are rooted in life, stipulating certain standards of utilitarian behaviour. Ethnonational features of the institute of hospitality and its functioning are determined by the unequal level of development of social culture in different regions, the world and the influence of local customs, rituals, tastes and preferences. Hospitality as a social institution is a complex phenomenon of social culture, which includes: a) the principle of social consciousness on a benevolent attitude towards representatives of another tribe, people, nation, state; b) a system of appropriate moral and ethical norms for communicating with them as «guests» and «visiting guests» behaviour; c) a set of special institutes intended to ensure the observance of these norms in practice is the result of a long, complex, dialectically contradictory process of socio-cultural development of mankind.

Novelty. The paper is the first attempt for identifying the nature of hospitality as a product of socio-cultural development in Ukrainian cultural studies.

The practical significance. The obtained results can be used in studying the issues of hospitality as a sociocultural phenomenon in the history and theory of culture, cultural studies, and the history of Ukrainian culture.

Keywords: *culture, hospitality, culture of hospitality, social culture, socio-cultural phenomenon.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства проблема гостинності сприяє вирішенню питань міграції та міждержавної гостинності. Зрозуміло, що за умови інтенсифікації міжкультурних обмінів, міграційних процесів, етнічних та воєнних протистоянь виникає загроза небезпечних для життя ситуацій, коли в умовах ворожнечі люди забувають про гостинність, що може призвести до глобальних зіткнень країн з подальшими негативними наслідками для їхніх суспільств. Адже слід зауважити, що йдеться не лише про асиміляцію певних спільнот до інших, не лише про врегулювання суспільних національних відносин та конфліктів, а й про нагальну необхідність багаторівневої інтеграції різних народів, націй, етносів без утрати унікальної ідентичності кожної з них.

У цьому контексті особливої актуальності набуває з'ясування сутності гостинності як специфічної людської соціальної якості, здавна

притаманної всім народам у різних формах вияву, що характеризується різними ступенями розвиненості залежно від соціально-економічного устрою. Гостинність завжди була не лише засобом неформальних стосунків людей, а й гарантованою формою забезпечення людини притулком, теплом і турботою, виявом довіри, прихильності, співпереживання, милосердя, взаєморозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом учені виявляють досить сталий інтерес до гостинності як явища суспільного життя. Зокрема історію, становлення та розвиток гостинності в Україні досліджували Г. Андрущенко, Л. Артюх, М. Будько, Г. Вишневська, Г. Гарбар, В. Русавська тощо. Такі вчені, як Ю. Бергер, М. Будько, Ю. Ватоліна, Ж. Дерріда, С. Зенкін, Х. Хіршфельд та ін., аналізували філософсько-антропологічні аспекти гостинності. Розгляду економічних аспектів гостинності присвячені праці дослідників: О. Варипаєва та Л. Варипаєвої, Ф. Котлера, І. Мініч, Ю. Опанащука, Д. Уокера, А. Федуліна й ін. Специфіка гостинності в різних народів на певних етапах їхньої історичної еволюції висвітлена П. Алепським, А. Гамзатовою, С. Герберштейном, М. Конаковим, Г. Котошихіним, В. Примою та ін. Однак, за всієї наукової важливості результатів згаданих досліджень, в українській культурології досі ґрунтовно не з'ясовано сутності гостинності як продукту розвитку соціальної культури суспільства.

Мета статті — з'ясувати сутність гостинності як продукту розвитку соціальної культури суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування передумов виникнення гостинності як явища соціальної культури, сприяння його розвитку було складним і тривалим періодом в історії перетворення первісного стада вищих приматів на суспільство людей. Первісні, природно, вважали чужинців здобиччю. Знадобився історичний час для пошуку іншого засобу задоволення головних фізичних потреб, зокрема їжі, переходу від збирання до її виробництва, вирощування їстівних і лікувальних рослин, розведення тварин, виготовлення певних знарядь праці тощо. Із часом первісні люди почали по-іншому сприймати «чужинців»: не як їжу, мішень для полювання. Поступово зникла необхідність полювання на собі подібних та постала потреба пошуку спілкування з ними для взаємообміну надлишками вироблених продуктів.

У первіснообщинному суспільстві гостинність була своєрідним механізмом, що сприяв біологічному виживанню людини або відносній можливості виживання. Т. Захарова трактує її як первинний досвід становлення соціальних відносин і соціального спілкування, оснований на прагматичній основі за формулою: «Do ut des» (лат.) «Даю, щоб ти дав. Даю, щоб отримати». Особливістю архаїчної стратегії гостинності було

примітивне сподівання на дарування. Але саме сподівання на дотримання зазначеної формули й балансу інтересів поступово сприяло інтегруванню первісної людини в систему соціокультурних зв'язків (Захарова, 2011). Фактично звичай гостинності в умовах зміни первіснообщинної формації набув важливого значення універсального механізму в подоланні племінної замкненості та налагодження міжплемінних стосунків. Будучи єдиним засобом активізації торговельних контактів, він сприяв зміцненню соціально-економічних зв'язків між територіально віддаленими народами, розвитку соціальних інститутів гостинності, побратимства, адапції тощо.

Дарообмін у контексті феномену гостинності — характерний культурно- історичний стереотип традиційного суспільства, який ґрунтовно досліджував французький соціолог і антрополог М. Мосс (1872–1950) у праці «Нарис про дарунок. Форма і причина обміну в архаїчних суспільствах», оснований на великому етнографічному матеріалі. Дарунок, зазначає вчений, є елементом обміну, який відбувається між окремими первісними спільнотами: не між особами, а певними групами або їх лідерами. Така система дарування, на перший погляд, начебто безкорислива, однак позначена прихованою взаємною вигодою й соціальною нормованістю (Мосс, 1996). Відтак дарообмін — усвідомлена сторонами економічна угода, яка з розвитком господарського побуту дедалі активніше ґрунтується на ідеї цінності та оцінюванні обмінюваних предметів (Косвен, 1927, с. 36). Функціонування різних систем дарування як тип адекватного обміну й забезпечення соціокультурної рівноваги, еволюціонуючи, стало невід'ємним компонентом життєдіяльності всіх цивілізованих спільнот, фіксуючись у писаних та неписаних морально-етичних нормах. Щоправда, здавна поширені серед східних слов'ян гостинна щедрість, дарування й віддарювання, готовність віддати людині «останню сорочку» є свідченням не лише моральної імперативності, а й ментальнісної щиросердості, вірної дружби та самовідданого побратимства. Крім традиційно народного обрання парубка за брата або побратима-оборонця, українська православна держава навіть закликала ворогуючі сторони до дружби й любові, до братотворіння (Жайворонок, 2006, с. 459).

Посередниками культурного обміну, нового технічного та наукового досвіду між віддаленими племенами в доісторичну епоху стали мандрівні торговці. Намагаючись лише краще вести власні справи, вони стали землепрохідцями, власниками перших скромних знань про розподіл води й суші задовго до того, як перша людина підсумовувала та впорядковувала географічні знання. Відомості про чужі країни тривалий час залишалися привілеєм обмеженого кола осіб, котрі з по-

літичних та економічних міркувань зберігали їх у суворій таємниці, побоюючись нахабних конкурентів. Наприклад, болгари не допускали заповзятливих арабів до прямих зносин навіть з найближчими своїми сусідами, представляючи їх то людодідами, котрі пожирають мандрівників, то ненависниками всього чужоземного, а тому й нещадно убивали кожного чужинця.

Географічні подорожі здійснювалися з різними намірами: реалізація торговельних операцій, участь у бойових діях, паломництво до священних місць і храмів, святкування олімпійських ігор та ін. Стародавні єгиптяни за три тисячі років до н. е. здійснювали судноплавні поїздки Нілом, транспортуючи кам'яні величезні плити, які використовувалися для будівництва пірамід. Пізніше римські туристи часто мандрували кораблями та кіньми до давньоєгипетських архітектурних раритетів, центрів грецько-античної культури, морських здравниць тощо. Римлян цікавили історія та релігія, вони із задоволенням оглядали релігійні пам'ятки, храмові споруди різних країн; у запряжених мулами великих фургонах вони відвідували місця, прославлені видатним Сократом (Круль, 2011).

Розвиток торговельних відносин і пов'язаних із торгівлею подорожей потребував організації нічлігу для подорожніх. У Греції та Римській імперії активізувалося будівництво постійних дворів, таверн, притулків. На головних шляхах на дистанції 25 миль між ними римляни споруджували заїжджі двори. Надання послуг відбувалося за документом, що засвідчував певний статус його пред'явника. Серед заможних землевласників були й такі, котрі споруджували будівлі власних заїжджих на прикордонній території своїх володінь. Ними керували раби, які вели домашнє господарювання. Заїжджі двори та таверни, утримувані вільновідпущениками, розташовувалися недалеко від міста й призначалися для відвідування заможними громадянами. Римляни використовували певну класифікацію готелів: плебеям призначалися стабулярії, патриціям — мансіонеси (Кравець, 2011, с. 9).

Історія розвитку гостинності детермінується потребами й удосконаленням техніки подорожування. Значним явищем людства стало приручення коня, що вперше зробили в причорноморських степах близько 3200 р. до н. е., domestикація верблюда арабами й бактрійцями — приблизно у 2500 р. до н. е. У стародавніх державах — Вавилоні, Ассирії, Єгипті, Карфагені, античних Греції та Римі — під час проведення спортивних змагань, ритуальних і тріумфальних заходів використовувалися дво- або чотириколісні візки-колісниці, у які впрягали від одного до чотирьох коней. Візники керували ними стійма. Для здійснення громадсько-побутових або торговельних поїздок практикували-

ся звичайні похідні візки різної комфортності та місткості. Соціально-культурним результатом цих новацій стало поширення напівкочового й кочового життєвого укладу у степових регіонах Азії та Європи, за історико-археологічними відомостями, у хронологічних межах від 1500 до 900 рр. до н. е.

Створення сідла й застосування стремен (скіфами та сарматами, 900–700 рр. до н. е.) зумовили здійснення тривалих поїздок верхи на далекі відстані. Зазначена історична доба позначена видатними подіями в житті людства та суттєвими досягненнями у сфері матеріальної культури, які відбулися майже водночас у розрізних центрах тодішньої цивілізації. Наступні 600–500 рр. до н. е. є епохою і стрімкого духовного піднесення, ознаменованого виникненням учень та ідей, пов'язаних з іменами Заратустри, Будди, Конфуція, Фалеса та ін. (Демещенко, 2005).

У зв'язку з розширенням політичних та комерційних відносин між державами громадський інститут особистих відносин з VI ст. до н. е. доповнив інститут проксенії — прообраз дипломатичної служби, який заклав основи державної гостинності окремого громадянина в чужій державі. Інститут проксенії продовжував існувати ще за часів римських імператорів (початок н. е.) упродовж приблизно 7–8 століть. Цей інститут набув значного рівня розвитку в період панування Македонії над Грецією. Головним джерелом інформації про проксенію стали численні грецькі написи на кам'яних декретах зі списками проксенів, назвами полісів, що дарували проксенії представникам інших полісів.

Проксени, котрі були представниками Афіньської держави й надавали послуги іншому полісові (зокрема гостинність його громадянам, послам тощо) з метою захисту інтересів його громадян, забезпечуючи їх помешканнями, позичаючи їм гроші, гарантуючи зручності в побуті та створюючи для них звичне довкілля, за свої зусилля отримували певні привілеї від тих полісів, громадяни яких користувалися цими послугами.

Проксенія — публічна інституція, сам проксен не належав до посадовців або чиновників, він був приватною особою, не задіяною в політиці. Людина набувала статусу проксена завдяки своїм родинним стосункам у тому або іншому полісі та сумлінному виконанню обов'язків проксена: захищати інтереси громадян або держав за домовленістю з ними. Проксен мав громадянство того поліса, де виконував цю функцію, результативність якої гарантували його родинні зв'язки з громадянами зазначеного полісу. Отже, родинні або особисті стосунки ставали провідним фактором під час вибору містом свого проксена, оскільки були певною запорукою успішної роботи проксена.

Поступово функції проксена розширювалися. Він не тільки захищав інтереси іноземців свого поліса, а реалізував право представляти та

захищати інтереси чужої держави на засіданнях народних зборів рідної країни. Таке розширення повноважень зумовило отримання проксеном певних дипломатичних переваг (Зінченко, 2002, с. 48). Проте проксен не мав статусу повноцінного посла, лише приймав представників чужих полісів і представляв їхні інтереси у своєму рідному полісі, і вже з послами вів переговори з місцевою владою. Основним завданням проксена в цьому разі була підготовка самих переговорів з використанням ділових та родинних зв'язків у своєму полісі (Потемкин, 1941). Така співпраця вважалася взаємовигідною. В обмін на обстоювання інтересів конкретного поліса проксен отримував від чужого полісу почесні привілеї, певні вигідні переваги стосовно торгівлі, податків та судових справ. Ці привілеї також сприяли активізації торговців, зацікавлених у міжполісній торгівлі, а також обійманні посади проксена. Згодом статус проксена поступово набував спадковості (Потемкин, 1941). Проксенією в період еллінізму називалося загалом надання привілеїв чужинцеві за особливі послуги полісові.

Функції проксенів поширювалися на турботу про розміщення подорожніх іноземців; посередництво в домовленостях між іноземними офіційними персонами й установами; підтвердження складених іноземними громадянами заповітів та інших документів; визначення правил позбавлення спадщини іноземного громадянина, у якого не було законних спадкоємців; представницьке посередництво в торгівлі; гарантування іноземцям реалізації релігійних обрядів у їхніх храмах.

Пост проксена був почесним, його обіймали зазвичай визначні особи. Зокрема знаменитий оратор Демосфен виконував обов'язки проксена у Фівах в Афінах, полководець і політичний діяч Кімон — в Афінах водночас у двох полісах: Спарті та Фессалії. Зазначені особи, стаючи проксенами, продовжували бути повноважними громадянами рідного поліса. Завдяки їхнім відносинам з іншими полісами врегульовувалися протиріччя між деякими грецькими містами, тому зменшувалася ворожнеча, яка постійно призводила до конфліктів в еллінському світі (Зінченко, 2002, с. 49). Проксенія, поширюючись, згодом стала надійною основою подальших міжнародних відносин в античності.

Найдавнішу проксенію Північного Причорномор'я знайдено в Ольвії; це декрет на честь Патрокла, громадянина Сінопи, виданий у V ст. до н. е. Проксенією продовжували нагороджувати аж до пізньоримського часу; останні серед уцілілих херсонеських проксеній датуються III ст. н. е. Іменем народу і Ради ольвіополіти й херсонесити надавали проксенії купцям та особам, котрі виконували різні дипломатичні доручення, водночас обидві діяльності в античності найчастіше поєднували ті самі люди. Вони припливали в Північне Причорномор'я з берегів

Понта, Еллади та Малої Азії. На Боспорі проксенії надавалися від імені царя й робили це значно рідше, ніж в Ольвії та Херсонесі.

Особливу групу становить нагородження проксенією в Дельфах і на Делосі. Там розміщувалися прославлені в усій грецькій ойкумені святилища Аполлона, які в період святкувань відвідували безліч паломників. Про дати початку урочистостей свідчили спеціальні посольства феорій, які відряджувались у різні міста, щоб усі знали, коли прибути в Дельфи на Піфійські ігри й на Аполлонії на Делос. За надання гостинності феорам та, ймовірно, інші послуги Дельфи дарували проксенію та немало привілеїв херсонеситові Сокриту, ольвіополітові Діонісію й боспорянинові Нікію. Окрім права не платити податки під час торговельних операцій, їм дозволялося поза чергою відвідувати дельфійського оракула й вирішувати в суді спірні справи, а також користуватися недоторканістю та проедрою. Проедрія була поширеною нагородою, яка надавала права займати почесні перші крісла в театрах, на стадіонах та інших громадських місцях.

У Римській імперії стосовно іноземців також дотримували принципу публічної гостинності (*hospitium publicum*) і патронату над чужоземними громадянами, який уподібнювався за статусом до грецького проксена. Після захоплення римлянами Середземномор'я ліквідовано інститут проксенів із заміною його на римський патронат. Особливості розвитку давньоримської общини, яка характеризується відкритістю іноземним впливам, на противагу давньогрецькому полісові, закритому для чужинців, зумовлювали цивілізаційну специфіку та еволюцію гостинності в Давньому Римі.

Загалом римська гостинність існувала як приватна (*hospitium privatum*) та публічна (*hospitium publicum*). Приватна гостинність, виникнення якої пов'язане з потребою ведення торгівлі, відома ще в період Царського Риму. Означений тип гостинності діяв до кінця існування республіки, але згодом зник, і актуалізуються патронатні відносини, згідно з якими іноземні гості мали право мешкати в Римі лише під патронатом, опікою римського громадянина, серед обов'язків якого — захист інтересів іноземного гостя та інтересів тієї іноземної громади, яку гість представляв, надання підтримки в судових справах і комерційній діяльності. Гість та його патрон мали також обопільно дотримувати умов укладеного сторонами договору про відносини гостинності, в основі яких — непорушні принципи: чесність, вірність, довіра.

Таким чином, у суспільній свідомості різних спільнот відбувалися позитивні зрушення, зокрема перехід давніх греків від побоювання та ненависті до чужинців (ксенофобії) до системи заходів щодо налагодження дружніх стосунків (проксенії), і поступово формувалась мо-

ральна настанова, згідно з якою слово «гість», яке спочатку в латинян означало «ворог», набуло протилежного значення: бажаний, очікуваний мандрівник. Відтак і численні похідні від цього слова: *гостинець* як подарунок і *гостинець* як великий («битий») шлях, котрим приїжджають гості (торгівці), і *готель*, *госпіс* — прихисток для подорожніх і таких, що потребують опіки, стали означати різні аспекти інституту гостинності, тобто системи приватних, громадських, державних закладів та установ з практичної реалізації гостинності як духовної, ментальної складової соціальної культури.

Висновки. Гостинність як соціокультурний феномен є специфічною моделлю моральної поведінки членів певної етнічної спільноти на основі системи діючих у ній звичаїв і ритуалів, норм моралі та права. Кожен етнос, віками виробляючи власні традиції у звичаєвій, обрядовій і повсякденній сферах, створює систему переваг у побуті, певні стандарти утилітарної поведінки. Етнонаціональні особливості складу інституту гостинності та його функціонування зумовлені неоднаковим рівнем розвитку соціальної культури в різних регіонах світу та впливом місцевих звичаїв, обрядів, смаків і вподобань. Це дозволяє розглядати гостинність як суспільний інститут — складне явище соціальної культури, що передбачає: а) орієнтування суспільної свідомості на доброзичливе ставлення до представників іншого племені, народу, нації, держави; б) систему відповідних морально-етичних норм спілкування з ними, як із «гостями», та поведінки «у гостях»; в) сукупність спеціальних інститутів (організацій, установ, закладів, підприємств з відповідною виробничою інфраструктурою), призначених на практиці забезпечувати додержання цих норм, є результатом тривалого, складного, діалектично суперечливого процесу соціокультурного розвитку людства.

Перспективи подальших досліджень — відстежити розвиток інституту гостинності від первісних стихійних проявів до сучасних індустріальних форм та території сучасної України, а також проаналізувати сучасний стан та проблеми гостинності в умовах глобалізаційних процесів та пов'язаних із цим міжнародних конфліктів.

Список посилань

- Демещенко, В. В. (2005). *Взаємодія культур «Сходу» і «Заходу» як фактор становлення світової культури (Автореферат дисертації ... кандидата історичних наук: 17.00.01)*. Київ.
- Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра.
- Захарова, Т. В. (2011). *Сравнительно-сопоставительное лингво-культурологическое исследование концепта «гостеприимство» (Диссертация ... кандидата филол. наук : 10.02.20)*. Челябинск.
- Зінченко, А. Л. (2002). *Історія дипломатії від давнини до нового часу: навчальний посібник*. Вінниця: Нова книга.

- Косвен, М. (1927). *Происхождение обмена и меры ценности. История развития общественных форм в отдельных очерках*. В. К. Никольский, В. Д. Преображенский (Ред.). Москва; Ленинград: Молодая гвардия.
- Кравець, О. М. (2011). *Конспект лекцій з дисципліни «Вступ до гостинності» (для студентів I курсу всіх форм навчання напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент»)*. Харківська національна академія міського господарства. Харків: ХНАМГ.
- Круль, Г. Я. (2011). *Основи готельної справи: навчальний посібник*. Київ: Центр навчальної літератури.
- Мосс, М. (1996). Очерк о даре. Форма и основание обмена в архаических обществах. М. Мосс. *Общества. Обмен. Личность* (с. 85–111). Москва: «Восточная литература».
- Потемкин, В. П. (1941). *Дипломатия Древней Греции. История дипломатии* (Т. 1). Москва: ОГИЗ.

References

- Demeschenko V. V. (2005). *Interaction of cultures «East» and «West» as a factor of the formation of world culture (Abstract thesis ... candidate of historical sciences: 17.00.01)*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Zhaivoronok, V. V. (2006). *Signs of the Ukrainian ethno-culture: a dictionary-reference*. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].
- Zakharova, T. V. (2011). *Comparative linguistic-cultural research of the concept of «hospitality» (Thesis ... candidate of phil. sciences: 10.02.20)*. Chelyabinsk. [In Russian].
- Zinchenko, A. L. (2002). *History of diplomacy from antiquity to modern times: a manual*. Vinnytsya: Nova knyga. [In Ukrainian].
- Kosven, M. (1927). *The origin of exchange and measure of value. The history of the development of social forms in separate essays*. V. K. Nikolsky, V. D. Preobrazhensky (Ed.). Moscow; Leningrad: Molodaya Gvardia. [In Russian].
- Kravets, O. M. (2011). *Summary of lectures on discipline «Introduction to Hospitality» (for students of the first year of all forms of studying in the field of study 6.030601 «Management»)*. Kharkiv National Academy of Municipal Economy. Kharkiv: Kharkiv National Academy of Municipal Economy. [In Ukrainian].
- Krul, G. Ya. (2011). *Basics of hotel business: tutorial*. Kyiv: Center for Educational Literature. [In Ukrainian].
- Moss, M. (1996). *Essay on the gift. The form and basis of exchange in archaic societies*. M. Moss. *Societies. Exchange. Personality* (pp. 85–111). Moscow: «Oriental Literature». [In Russian].
- Potemkin, V. P. (1941). *Diplomacy of ancient Greece. The history of diplomacy (Vol. 1)*. Moscow: Association of state book and magazine publishers. [In Russian].

Надійшла до редколегії 24.09.2018 р.